

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

راهکارهای پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی از منظر امام سجاد(ع)

چکیده

واقعیت زندگی نشان داده است که هر جا سخن از زندگی و موجود زنده است، آسیب‌ها، تضادها و تزاخم‌ها نیز وجود دارد و در این میان موجودی به حیات خود ادامه می‌دهد که بتواند در برابر آسیب‌ها و آفت‌ها ایستادگی کرده، اضرار خود را از پای درآورد.

آسیب‌شناسی اجتماعی از آن‌رو دارای اهمیت است که شرایط و موقعیت اجتماعی جامعه کنونی ما به شدت نیازمند آن است. انسان و جامعه انسانی تا بوده و هست، همواره دست‌به‌گریبان کاستیها و در معرض آسیب‌ها بوده و خواهد بود و نیازمند آسیب‌شناسی و آفت‌زدایی است، البته روند مداوم اصلاح‌گری، روندی پوچ و بی‌نتیجه نخواهد بود، زیرا جوامع انسانی در پرتو آسیب‌شناسی و آفت‌زدایی، از یک مرحله به مرحله برتر و متکامل‌تر راه می‌یابند و حفظ و حراست از ارزش‌های به‌دست‌آمده در مرحله نوین خود نیازمند تلاش‌های دیگری خواهد بود.

اسلام آیین جهانی و جاودانی است که قوانین و موازین آن از سرچشمه وحی جاری گردیده است و چون مقررات آن منشأیی آسمانی دارد، گستره آن تمامی حالات فردی و اجتماعی را در برمی‌گیرد، مصالح و مفاسد امور، روابط و

پیوستگی‌ها و ظاهر و باطن کارها را در نظر می‌گیرد و بر اثر گذشت زمان یا مقتضیات سیاسی و اجتماعی در اصل این قوانین دگرگونی ایجاد نمی‌شود.

ائمه معصوم (ع) در حوزه روابط اجتماعی آموزه‌های کارا و پراهمیتی دارند که اگر جامعه‌ای بتواند به‌سوی عملیاتی شدن آن‌ها پیش رود، گوی سبقت را از جوامع دیگر خواهد ربود و به‌سوی مدینه فاضله نزدیک و نزدیک‌تر خواهد شد.

هدف ما در این تحقیق بررسی راهکارهای پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی از منظر سیره و آموزه‌های امام سجاد (ع) می‌باشد. روش مورداستفاده در این تحقیق برای جمع‌آوری اطلاعات و تجزیه و تحلیل آن‌ها کتابخانه‌ای است. روش مورداستفاده در سازمان‌دهی و انجام تحقیق توصیفی و تحلیلی است. به این صورت که با بهره‌گیری از کتاب‌ها، مقالات موجود در مجلات، پژوهش‌ها و تحقیقات انجام‌شده در خصوص موضوع موردبحث، روایات منقول از حضرت امام چهارم (ع) استخراج‌شده و مورد تحلیل قرار گرفته است. در این تحقیق تلاش شده است با استفاده از اصول علمی به تبیین و توصیف دقیق مطالب موردبحث پرداخته شود.

در این تحقیق ابتدا مفهوم آسیب اجتماعی و آسیب‌شناسی اجتماعی بیان‌شده و در ادامه آسیب‌های اجتماعی موردبررسی قرار گرفته و سپس به بررسی هدف اصلی تحقیق یعنی راهکارهای دینی، اجتماعی، عاطفی، اقتصادی، اخلاقی و علمی و فرهنگی پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و رفع آن‌ها از منظر سیره و آموزه‌های امام سجاد (ع) پرداخته‌شده است.

این تحقیق به این نتیجه رسیده است که پایبندی به آموزه‌های دینی و عمل به سیره و اندیشه‌های معصومین (ع) سد محکمی در برابر آسیب‌های اجتماعی خواهد بود. عمل به آموزه‌های دین مبین اسلام و سیره و اندیشه‌های حضرت امام سجاد (ع) ضمن کاهش رفتارهای نابهنجار و پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی موجب حرکت در مسیر تعالی و رسیدن به سعادت خواهد شد.

مقدمه

بررسی زمینه‌ها و عوامل وقوع آسیب‌های اجتماعی از مسائل مهمی است که جامعه‌شناسان و دیگر اندیشمندان مسائل انسانی، اهتمام خاصی به آن نشان داده‌اند. تلاش آن‌ها در حوزه‌های مختلف نظری و میدانی جهت تبیین کجروی مجموعه‌ای از نظریه‌های مختلف را شکل داده است که هر یک به نوبه خود متأثر از زمینه‌های محیطی، فرهنگی و حتی ایدئولوژیکی بوده‌اند. این قبیل کندوکاوها، بیانگر علاقه فطری جامعه انسانی برای رسیدن به یک زندگی بهنجار، سالم و به‌دوراز کجروی‌ها است.

از نظر جامعه‌شناسی، «هنجارها» قواعد رفتاری افراد را در وضعیت مشخصی معین می‌کنند. به بیان دیگر هر جامعه‌ای از طریق هنجارها، رفتارهای مناسبی را تعیین می‌کند. این هنجارهای اجتماعی از طریق مذهب و یا قانون، دولت و یا تجربه‌های فردی تعیین می‌یابند (محسنی، ۱۳۷۱، ص ۳۷۶-۳۹۲) هنجارهای اجتماعی یک جامعه، در واقع تجلی ارزش‌های آن جامعه است؛ یعنی عقاید مشترک اجتماعی درباره آنچه خوب، مطلوب و درست است و یا حداقل می‌توان اذعان داشت که

تمامی هنجارها در یک ارزش اجتماعی اساسی ریشه دارند (رابرتسون، ۱۳۷۲، ج ۱، ص ۶۵).

ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی جامعه اسلامی پس از پیامبر اکرم (ص) به دلایل متعددی دچار آسیب می‌گشت. تحریف باورهای دینی و بازگشت به ارزش‌های جاهلی، فراموشی سیره پیامبر (ص) که نشأت گرفته از تعالیم مقدس اسلام بود، تبدیل اشرافیت معنوی به اشرافیت مادی، ثروت‌اندوزی، گرایش به تجمل و کم‌رنگ شدن روحیه‌ی عالی اسلامی، برتری حربه ارباب و تزویر بر عامل حق‌طلبی و ظلم‌ستیزی در روحیه جامعه اسلامی، بالأخص مردم کوفه، بی‌عدالتی و فساد رهبران سیاسی و برخی عوامل دیگر، از جمله مسائل دردناک و آسیب‌های عمده‌ی اجتماعی بود که امام حسین (ع) تلاش گسترده‌ای را برای نجات امت اسلامی از آنها آغاز کرد.

انحراف جامعه اسلامی و تخطی از هنجارهای اجتماعی اسلام، امام حسین (ع) را بر آن داشت تا علیه این آسیب‌های اجتماعی که طبعاً روابط ناسالمی را بر امت اسلامی تحمیل می‌کرد، قیام کند (ستوده، ۱۳۷۲، ص ۳۱-۳۰).

اگر قرار باشد زندگی آرام و متعادلی را تجربه کنیم باید جامعه‌ای سرشار از آرامش داشته باشیم و از قدم زدن بر روی عرشه آن لذت ببریم.

برنامه‌ها و سیاست‌هایی که برای انسان‌ها ریخته می‌شود، می‌بایست هر دو بعد جسمی و روحی او را پوشش دهد و گرنه ناقص و نارسا خواهد بود. آموزه‌های اسلامی همواره به این مهم توجه داشته است که میان نیازهای جسم و روح اعتدال

منطقی برقرار کند و به میزان مناسب و متناسب به آن‌ها پاسخ دهد؛ چنانکه به نیازهای دنیا و آخرت آنان توجه داشته است؛ زیرا از نظر آموزه‌های اسلامی زندگی محدود به دایره دنیا نمی‌شود، بلکه حتی زندگی دنیوی بخش مقدمی از زندگی حقیقی و جاودانه‌ای است که برای انسان در نظر گرفته شده است.

از این رو پیشوا قرار دادن اهل بیت (ع)، انسان را به سوی قله کمال راه می‌نماید، وجود انسان را با انوار الهی، طاهر می‌سازد و شایستگی هدایت‌پذیری و وصول به قرب الهی را فراهم می‌آورد.

از جمله پیشوایانی که خداوند برای بشریت معرفی کرده، امام علی بن الحسین (ع) مشهور به امام زین‌العابدین و امام سجاد (ع) است. ایشان نیز میان دین و دنیا و جسم و روح بشر جمع کرده است، البته با توجه به فضا و نیازهایی که هر جامعه‌ای در مقطع خاص نیاز دارد، توجه بیشتری به برخی از امور و حوزه‌ها نشان داده است تا با توجه به فضای آن دوره خاص پاسخ‌های مناسبی را در سنت و سیره ارائه دهد.

آن حضرت اهل تقوا و صداقت و حیا و خوشرویی بود. از این رو، همواره بر این مکارم اخلاقی تأکید داشت و می‌فرمود: «اربع من کن فیه کمل اسلامه و محصت ذنوبه و لقی ربه و هو عنه راض: و قال الله بما يجعل علی نفسه للناس و صدق لسانه مع الناس و الاستحیاء من کل قبیح عند الله و عند الناس و حسن خلقه مع اهله» (طبرسی، ۱۳۸۵ق، ص ۱۷۲)؛ چهار خصلت است که در هر کس باشد، ایمانش کامل و گناهانش بخشوده خواهد بود و در حالتی خداوند را ملاقات می‌کند

که از او راضی و خوشنود است: ۱- رعایت تقوای الهی با کارهایی که برای مردم به دوش می کشد؛ ۲- راست گویی و صداقت با مردم؛ ۳- حیا و پاکدامنی نسبت به تمام زشتیها در پیشگاه خدا و مردم؛ ۴- خوش اخلاقی و خوش برخوردی با خانواده خود.

امام زین العابدین(ع) همان طور که در عبادت های فردی زبانزد عام و خاص بود، در عبادات اجتماعی نیز، همه را به حیرت واداشته و خدمت به خلق، به خصوص دستگیری و دلجویی از نیازمندان را زینت بخش رفتار خود قرار داده بود، از این رو بسیاری از مورخین، با عبارتهای گوناگون این موضوع را نقل کرده اند(المزی، ۱۴۱۳ ه.ق، ج ۲۰، ص ۳۹۲).

بیان مسأله

آسیب های اجتماعی پیشینه ای به قدمت تاریخ بشریت دارند. در تمام طول تاریخ افرادی بوده اند که به دلایل گوناگون هنجارها، مقررات و مقدسات اجتماعی را نادیده گرفته و دست به اعمال مجرمانه زده اند. عمل مجرمانه نظم اجتماعی را مختل می سازد و جامعه را دچار اختلال و نابسامانی می نماید؛ بنابراین آسیب های اجتماعی هرگونه رفتار فردی و گروهی را شامل می شود که از هنجارهای اجتماعی انحراف داشته باشد و به حقوق افراد جامعه آسیب برساند. چون آسیب های اجتماعی و جرائم اموری نسبی هستند، بنابراین برحسب فرهنگ ها، جوامع و مکاتب مختلف تعاریف گوناگونی برای آنها وضع شده است(مقدس جعفری، ۱۳۷۶، ص ۶۰).

جامعه‌شناسان، علل گوناگونی را موجب پیدایش آسیب‌های اجتماعی می‌دانند؛ مانند اجتماعی، محیطی و جمعیتی، سیاسی و نظامی، اقتصادی، روانی و شخصیتی و فرهنگی که همواره عوامل اجتماعی از دیدگاه جامعه‌شناسی مهم‌تر بوده‌اند. درحالی‌که از دید جامعه‌شناسی دینی، تأثیرات عوامل فرهنگی در آسیب‌های اجتماعی عمیق‌تر به نظر می‌رسد. از نظر جامعه‌شناسی نابهنجاری‌های اجتماعی، زائیده محیط اجتماعی است.

علاوه بر اینکه عواملی چون محیط طبیعی، عوامل نژادی و ارثی و نارسایی فرهنگی نیز بی‌تأثیر نیست (سیف‌الهی، ۱۳۷۳، ص ۲۲۴)؛ به بیان دیگر علل همه رفتارهای غیر عادی را می‌باید در محیط اجتماعی جستجو کرد (مساواتی، ۱۳۷۲، ص ۱۷۴). نظریه‌ی دیگری می‌گوید: هر جامعه‌ای دارای تبهکاران مخصوص به خود است و اگر محیط اجتماعی برای پروراندن مجرم‌آمادگی نداشته باشد، فعالیت آنان عقیم می‌ماند (مساواتی، ۱۳۷۲، ص ۱۷۶). در جرم‌شناسی اجتماعی نیز برای محیط وقوع جرم اهمیت زیادی قایلند (شیخاوندی، ۱۳۵۰، ج ۱، ص ۲۴). گاهی نیز ممکن است وضعیت اجتماعی «عاملان»، یعنی افرادی که مقام و منزلت اجتماعی لازم را به دست نمی‌آورند، در بروز انحرافات اجتماعی تأثیر بسزایی داشته باشد (شیخاوندی، ۱۳۵۰، ج ۱، ص ۱۷ و ۱۸).

اعتقادات مذهبی در زندگی فردی و اجتماعی، امنیت و مصونیت و آرامش ویژه‌ای را برای انسان فراهم می‌سازد که به برکت آن، شخصیت اجتماعی افراد رشد و تکامل می‌یابد و بر قدرت تحمل رنجها و صدمات احتمالی می‌افزاید و بنابراین

به نوبه ی خود می تواند از بروز آسیب های اجتماعی جلوگیری به عمل آورد (حکمت، ۱۳۷۰، ص ۲۱۵).

دین اسلام دینی جامع است که میان نیازهای مادی و معنوی و نیز دنیوی و اخروی تعادل ایجاد کرده است و بر اساس فطرت و غریزه انسانی برای آن برنامه و دستورالعملی صادر کرده است. پیشوایانی که به عنوان الگوهای نیک و برتر و جامع و کامل معرفی شده اند نیز از همین خصوصیت برخوردار هستند و در این زمینه هیچ کوتاهی صورت نمی گیرد.

بهترین و کاملترین، پیشوایان کسانی هستند که میان دنیا و آخرت و مادیات و معنویت، فرد و جامعه جمع کرده اند و با عصمت و علم خویش، کمالات را نه تنها پیموده بلکه در خود تحقق بخشیده و توانایی دستگیری دیگران را دارا هستند. بی گمان بر اساس آموزه های قرآنی، چهارده معصوم (ع) از چنین ویژگی هایی برخوردار هستند و خداوند ایشان را به عنوان اهل عصمت و طهارت که به مطلق و تمامیت کمالات رسیده معرفی و به جامعه انسانی شناخته است.

امام سجاد (ع) پیشوای چهارم ما تنها به عبادت و راز و نیاز مشغول نبودند بلکه به جامعه و آسیب هایی که در آن زمان جامعه گریبان گیر آن بود نیز توجه جدی داشته و در سیره و آموزه های خود مردم را از ناهنجاریها و کج رفتاریها بر حذر داشته و به سوی ارزش ها سفارش می کردند. بر این اساس مسأله اصلی این تحقیق شناخت آسیب اجتماعی و ارائه راهکارهایی برای پیشگیری و مقابله با آن آسیب ها از منظر آن حضرت است.

۱- معنا و مفهوم آسیب‌های اجتماعی و آسیب‌شناسی اجتماعی چیست؟

معنا و مفهوم آسیب

در فرهنگ لغت به هر پدیده‌ای که مایه تباهی و فساد چیزی شود، آسیب یا آفت گفته می‌شود (فیومی، بی‌تا، ج ۱، ص ۲۹).

معنا و مفهوم آسیب اجتماعی

آسیب‌های اجتماعی مترادف انحرافات اجتماعی، مفسد اجتماعی، کج‌روی‌های اجتماعی در جامعه‌شناسی است. پدیده کج رفتاری از دیدگاه جامعه‌شناسی با در نظر گرفتن عوامل اجتماعی مطرح می‌گردد (ممتاز، ۱۳۸۱، ص ۹).

عبداللہی در تعریف آسیب اجتماعی می‌گوید: آسیب اجتماعی به هر نوع عمل فردی یا جمعی اطلاق می‌شود که در چارچوب اصول اخلاقی و قواعد عمل جمعی رسمی و غیر رسمی جامعه محل فعالیت قرار نمی‌گیرد و در نتیجه قانونی و یا قبح اخلاقی و اجتماعی رو برو می‌گردد. به همین دلیل، کجروان (deviants) سعی دارند کج‌روی‌های خود را از دید ناظران قانون، اخلاق عمومی و نظم اجتماعی پنهان نمایند؛ زیرا در غیر این صورت با پیگرد قانونی، تکفیر اخلاقی و طرد اجتماعی مواجه می‌شوند (عبداللہی، ۱۳۸۱، ص ۱۵).

در دائره المعارف علوم اجتماعی نیز آمده است: هر پدیده نامطلوب و مضر در سلامت جامعه (نظیر جنایت، جرم و ارتشا) را آسیب‌های اجتماعی می‌نامند (ساروخانی، ۱۳۷۰، ص ۵۹).

آسیب‌شناسی عبارت از مطالعه و شناخت ریشه بی‌نظمی‌ها و ارگانیزم انسانی است، بنابراین در مشابهت کالبد انسانی با کالبد جامعه اصطلاح آسیب‌شناسی برای مطالعه و ریشه‌یابی بی‌نظمی‌های اجتماعی به کار می‌رود (بزرگی، ۱۳۸۷، ص ۱۰۲).

آسیب‌شناسی اجتماعی

آسیب‌شناسی اجتماعی در جامعه‌شناسی عبارت از مطالعه بی‌نظمی‌ها و نابسامانی‌های اجتماعی است. به همین جهت قلمرو آسیب‌شناسی اجتماعی، مطالعه اعمال و رفتارهای غیر عادی و علل و عوامل آنهاست (مساواتی، ۱۳۷۴، ص ۳-۴).

۲- از منظر امام سجاد (ع) دلایل و ریشه‌های آسیب‌های اجتماعی در چیست؟

آسیب‌های اجتماعی دلایل مختلف اخلاقی، اعتقادی، اقتصادی، فرهنگی و ... دارد که در این قسمت به برخی از آنها بر مبنای سیره و آموزه‌های امام سجاد (ع) اشاره می‌کنیم:

عیب جویی

یکی از دلایل آسیب‌های اجتماعی عیب جویی از دیگران است. در این خصوص روایتی از امام سجاد (ع) نقل شده است که فرموده‌اند: همین عیب برای انسان بس که چیزی را در دیگران ببیند که برای خودش عیب نمی‌داند (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۴۶۰).

امام سجاد (ع) در روایت دیگری فرموده اند:

بجای عیب جوئی و بازگویی عیب دیگران، سعی کند عیبهای خود را برطرف نماید (حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۲۰۴). در این صورت است که مصون از آسیبها و آفتهای اجتماعی خواهیم بود.

گدایی و دراز کردن دست پیش مردم

یکی دیگر از ریشه های آسیبهای اجتماعی، دراز کردن دست نیاز پیش مردم است. امام سجاد (ع) فرمود: دست نیاز به سوی مردم دراز کردن، سبب ذلت و خواری در زندگی و در معاشرت خواهد بود و نیز موجب از بین رفتن حیا و ناچیز شدن شخصیت خواهد گشت به طوری که همیشه احساس نیاز و تنگ دستی نماید و هر چه کمتر به مردم رو بیندازد و کمتر درخواست کمک نماید بیشتر احساس خودکفایی و بی نیازی خواهد داشت (حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۲۱۰). بر اساس این روایت در صورتی که هر فرد عزت نفس داشته باشد، هرگز حاضر نخواهد شد خود را در برابر هر کسی کوچک کند.

بی تفاوتی نسبت به گناه و فساد

از دلایل اساسی آسیبهای اجتماعی این است که افراد نسبت به گناه و فساد بی تفاوت بوده و به آن اهمیتی نمی دهند. در این خصوص امام سجاد (ع) می فرمایند: تعجب دارم از کسی که نسبت به تشخیص خوب و بد خوراکش اهتمام می ورزد که مبادا ضرری به او برسد، چگونه نسبت به گناهان و دیگر کارهایش اهمیت

نمی‌دهد و نسبت به مفسد دنیایی، آخرتی، روحی، فکری، اخلاقی و... بی تفاوت است (امین عاملی، ۱۴۰۶ق، ج ۱، ص ۶۴۵).

نصیحت زیاد

یکی از مواردی که آسیب اجتماعی را بدنبال می‌آورد، این است که بیش از حد فرد خطاکار را مورد سرزنش و نصیحت قرار دهیم. امام سجاد (ع) در این خصوص می‌فرمایند: «كثْرَةُ النَّصِيحِ يَدْعُو إِلَى التُّهْمَةِ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۲، ص ۶۶)؛ نصیحت زیاد، موجب بدبینی می‌شود؛ بنابراین خیرخواهی در این است که به سبب نصیحت‌های زیاد و بعضاً بیجا، افراد را به سمت کج رفتاریها سوق ندهیم.

ترک امر به معروف و نهی از منکر

ترک امر به معروف و نهی از منکر باعث می‌شود جامعه را گناه و فساد بگیرد نتیجه آن این می‌شود که بلا نازل شود و دامن همه را بگیرد.

پیامبر اکرم (ص) در این خصوص فرمودند: یک گنهکار در میان مردم همانند کسی است که با جمعی سوار کشتی شود و به هنگامی که در وسط دریا قرار می‌گیرد، تبری برداشته و به سوراخ کردن موضعی که در آن نشسته است پردازد و هرگاه به او اعتراض کنند، در جواب گوید من در سهم خود تصرف می‌کنم. اگر دیگران او را از این عمل خطرناک باز ندارند، طولی نمی‌کشد که آب دریا به داخل کشتی نفوذ کرده، یکبارگی همگی در دریا غرق می‌شوند (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۱،

ص ۵۲۰)؛ به این جهت امام سجاد (ع) فرمود: یکی از گناهانی که بلاها را فرود می آورد ضایع نمودن (و درست انجام ندادن) امر به معروف و نهی از منکر است.

دروغ

ریشه بسیاری از آسیب‌های اجتماعی دروغ است. در این خصوص روایات بسیاری از معصومین (ع) بزرگوار ذکر شده است. از جمله امام سجاد (ع) در روایتی فرموده اند: «اتَّقُوا الْكَذِبَ الصَّغِيرَ مِنْهُ وَالْكَبِيرَ، فِي كُلِّ جِدٍّ وَهَزَلٍ فَإِنَّ الرَّجُلَ إِذَا كَذَبَ فِي الصَّغِيرِ اجْتَرَأَ عَلَى الْكَبِيرِ» (حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۲۷۸)؛ از دروغ کوچک و بزرگش، جدی و شوخیش بپرهیزید، زیرا انسان هرگاه در چیز کوچک دروغ بگوید، به گفتن دروغ بزرگ نیز جرئت پیدا می کند.

منت گذاشتن

منت گذاشتن یکی دیگر از دلایل ایجاد آسیب‌های اجتماعی می باشد. چنانچه پس از انجام نیکی و احسان منت گذاشته شود، کدورت و دشمنی به وجود می آید و ارتباط بین اشخاص تیره می شود. پیامبر اکرم (ص) در مذمت چنین عمل می فرمایند: «بهشت بر کسانی که بر دیگران منت گذارند، حرام است» (حر عاملی، ۱۴۰۹ق، ص ۲۰۱) و در حدیث دیگری می فرمایند: «میان منت گذار و جهنم، فاصله و حجابی نیست» (پاینده، ۱۳۷۷، ج ۱ و ۲، ص ۴۰۴، ح ۱۲۲۶).

امام سجاد (ع) نیز در این خصوص فرموده اند: «لم تمش بها علی احد لانها لک، فاذا امننت بها لم تامن ان تکون بها مثل تهجين حالك منها الی من مننت بها علیه

لان فی ذلک دلیلا علی انک لم ترد نفسک بها و لو اردت نفسک بها لم تمتن بها علی احد» (حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۲۵۹)؛ به خاطر صدقه ای که داده ای، بر کسی منت نگذاری؛ زیرا قدمی به سود خود برداشته ای در صورتیکه اگر منت بگذاری، در امان نیستی از اینکه روح او را آزرده و خود را معیوب کرده ای؛ زیرا این عمل تو دلیل آن است که تو این کار را به خاطر خود نکرده ای، در صورتیکه اگر برای خودت می خواستی، بر کسی منت نمی نهادی.

معاشرت و دوستی با دروغگو

یکی از ریشه های افزایش آسیب های اجتماعی در جامعه معاشرت و دوستی با افراد دروغگو می باشد. امام سجاد (ع) می فرماید: از معاشرت با دروغگو پرهیز، زیرا او مانند سراب است که دور را به تو نزدیک و نزدیک را به تو دور می نمایاند (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۵، ص ۱۳۷). بر طبق این روایت رفت و آمد با افراد دروغگو و نشست و برخاست با آنها، سبب کشیده شدن انسان به انحرافات و کج رفتاریها خواهد شد.

تعصب

عصبیت یکی از اخلاق باطنه نفسانی است که آثار آن مدافعه کردن و حمایت نمودن از خویشاوندان و مطلق متعلقان است، چه تعلق دینی و مذهبی و مسلکی باشد یا تعلق وطنی و آب و خاکی یا غیر آن مثل تعلق شغلی، استاد و شاگردی و جز اینها (مهدی پور، ۱۳۸۲، ج ۱، ص ۱۴۵).

از امام زین‌العابدین (ع) سؤال شد که مراد از تعصّب چیست؟ امام (ع) در جواب فرمودند: «اگر کسی بدیهای قوم و ملت خویش را بهتر از خوبیهای دیگران بداند، گرفتار تعصّب شده است؛ بنابراین، به جهت وجود این حالت، مسئولیت دارد، اما محبّت به اقوام و خویشاوندان را عصبیّت نمی گویند، بلکه اگر آنان را در کارهای ظالمانه یاری کند، تعصّب ورزیده است»؛ بنابراین عصبیت بیجا انسان را در معرض آفتها و آسیب‌های اجتماعی قرار خواهد داد.

دوستی و رفاقت با فاسق

دوستی و رفاقت با افراد فاسق زمینه ساز آسیب‌های اجتماعی بسیاری خواهد بود. امام سجاد (ع) افراد را از رفاقت با این افراد برحذر داشته و می فرمایند: پرهیز از رفاقت با فاسق؛ زیرا او تو را بفروشد به لقمه ای از خوراکی یا کمتر از آن (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۳۷۶).

بیکاری و تن پروری

از دیدگاه جامعه شناسان و روانشناسان بیکاری یکی از ریشه های مهم بزهکاری و کجروی افراد یک جامعه است. بیکاری موجب می شود که افراد بیکار جذب مراکز تجمع افراد بزهکار شده، به تدریج، به دامان انواع کجروی های اجتماعی کشیده شوند.

علاوه بر این، چون بیکاری زمینه ساز بسیاری از انحرافات اجتماعی است، افراد با زمینه قبلی و برای کسب درآمد بیشتر دست به سرقت می زنند؛ چرا که فرد به دلیل

نداشتن شغل و درآمد ثابت برای تأمین مخارج زندگی مجبور است به هر طریق ممکن زندگی خود را تأمین نماید (نجفی ابرند آبادی، ۱۳۷۰، ش ۹).

پیامبر اعظم (ص) افراد تنبل و بیکار را که تن به کار نمی دهند و می خواهند از دسترنج دیگران استفاده کنند، مورد نکوهش و سرزنش شدید قرار داده، می فرمایند: «از رحمت خدا دور است کسی که زندگی خود را به گردن دیگری بیندازد. ملعون است، ملعون، کسی که اعضای خانواده اش را در اثر ندادن نفقه تباه کند» (حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۳۷).

امام باقر (ع) یارانش را به کسب و کار تشویق می کرد، از شغل آنها می پرسید و اگر بیکار بودند، سفارش می کرد به کاری مشغول شوند و می فرمود: «من کسی را که کار و کاسبی را رها کرده و به پشت بخوابد و بگوید: خدایا! روزی ام ده، دشمن دارم».

معاشرت با بخیل

یکی دیگر از ریشه های آسیب اجتماعی معاشرت با افراد بخیل است. امام سجاد (ع) می فرماید: خداوند از بخیلی که با اصرار گدایی کند (انتظار بخشش از دیگران داشته باشد) بیزار است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۵، ص ۱۴۰).

امام سجاد (ع) افراد را از معاشرت با این افراد برحذر داشته و در این خصوص فرموده اند: از معاشرت با بخیل پرهیز، زیرا او در نهایت نیازت به وی، تو را از کمکش محروم می کند (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۵، ص ۱۳۷).

۳- بر مبنای سیره و آموزه‌های امام سجاد (ع)؛ چه راهکارهایی برای پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و مقابله با آن‌ها وجود دارد؟

الف- راهکارهای دینی؛

یاد خدا

یکی از راهکارهای دینی در جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی؛ یاد خداوند می‌باشد. امام سجاد (ع) در این خصوص می‌فرماید: سلامت دل‌های خود را در یاد کردن عظمت خدا و آسایش بدن‌های خود را در شکر نعمت خدا و چرب زبانی را در توصیف عطای خدا قرار دهید (کاشانی، ۱۳۹۱، بند ۱۴)

آن حضرت در دعای ۱۱ صحیفه سجادیه می‌فرماید: یاد خدا، مایه آبروی یادکنندگان و ذاکرین و شکر او موجب کامروایی شاکرین خواهد بود (کاشانی، ۱۳۹۱، بند ۱) همچنین می‌فرماید:

با بریدن از غیر خدا و پیوستن به خدا، دل را پیرایش دهید (کاشانی، ۱۳۹۱، بند ۱). بنابراین یاد خدا نه تنها یکی از عوامل بسیار مهم در پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی است، بلکه سلامت روحی و روانی را برای افراد جامعه به همراه دارد.

راضی بودن به تقدیر الهی

یکی دیگر از راهکارهای جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی در جامعه‌این است که راضی به تقدیر الهی باشیم. در این خصوص امام سجاد (ع) در حدیثی می‌فرماید:

«الرُّضَا بِمَكْرُوهِ الْقَضَاءِ، مِنْ أَعْلَى دَرَجَاتِ الْيَقِينِ» (نوری، ۱۳۶۷، ج ۲، ص ۴۱۳، ح ۱۶)؛ شادمانی و راضی بودن به سختترین مقدرات الهی از عالیترین مراتب ایمان و یقین خواهد بود.

انس با قرآن کریم

یکی از مهمترین جنبه‌های زندگی عبادی امام زین‌العابدین (ع)، پیوند و انس ایشان با قرآن کریم است. آن حضرت عاشق تلاوت قرآن بود و چنان لذتی از همراهی با این معجزه سترگ الهی می‌برد که هیچ لذتی به پای آن نمی‌رسید.

امام زین‌العابدین (ع) افزون بر صدای دلنشین تلاوت قرآن، بر تدبر در آیات الهی تأکید داشت و می‌فرمود: «آیات قرآن، گنجینه‌هایی است. هر گاه گنجینه‌ای در برابر تو گشوده شد، شایسته است به درون آن بنگری» (مهدی‌پور، ۱۳۸۲، ص ۵۲)؛ بنابراین افراد یک جامعه با انس با قرآن کریم به واسطه تأمل و تدبر در آیات آن، نه تنها دچار آسیب اجتماعی نمی‌شوند بلکه آن‌ها را به سوی خیر رهنمون می‌کند.

عبادت

عبادت نیز یکی دیگر از راهکارهای دینی در مقابله با آسیب‌های اجتماعی است که افراد جامعه را تهدید می‌کند. امام سجاد (ع) عبادت را بزرگترین حق خدا بر گردن انسان می‌دانست و می‌فرمود: «فاما حق الله الاکبر فانک تعبده، لاتشرك به شیئا، فاذا فعلت ذلک باخلاص جعل لک علی نفسه ان یکفیک امر الدنیا والاخره ویحفظ لک ما تحب منهما» (حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۱۸۴)؛ بزرگترین حق خدا این است که او را

عبادت کنی و چیزی را با او شریک قرار ندهی. پس اگر این کار را با اخلاص انجام دادی، خدا بر خود لازم می‌کند کار دنیا و آخرت تو را کفایت کند و هر چه از دنیا و آخرت بخواهی، برایت پاس دارد.

پیروی از اهل بیت (ع)

یکی دیگر از راهکارهای پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی این است که پیرو دستورات و سفارشات اهل بیت (ع) باشیم. در روایتی از امام سجاد (ع) در این خصوص آمده است که: «إِنَّ دِينَ اللَّهِ لَا يَصَابُ بِالْعُقُولِ النَّاقِصَةِ، وَالْأَرَءِ الْبَاطِلَةَ، وَالْمَقَاسِيسِ الْفَاسِدَةِ، وَلَا يَصَابُ إِلَّا بِالتَّسْلِيمِ، فَمَنْ - سَلَّمَ لَنَا سَلِمَ، وَمَنْ اهْتَدَى بِنَاهْدِي، وَمَنْ دَانَ بِالْقِيَاسِ وَالرَّأْيِ هَلَكَ» (نوری، ۱۳۶۷، ج ۱۷، ص ۲۶۲، ح ۲۵)؛ به وسیله عقل ناقص و نظریه های باطل و مقایسات فاسد و بی اساس نمی‌توان احکام و مسائل دین را به دست آورد؛ بنابراین تنها وسیله رسیدن به احکام واقعی دین، تسلیم محض می‌باشد؛ پس هر کس در مقابل ما اهل بیت تسلیم باشد از هر انحرافی در امان است و هر که به وسیله ما هدایت یابد خوشبخت خواهد بود؛ و شخصی که با قیاس و نظریات شخصی خود بخواهد دین اسلام را دریابد، هلاک می‌گردد.

بر این اساس، تبعیت از دستورات و سفارشات اهل بیت (ع) ما را از آفتها و آسیب‌های اجتماعی مصون خواهد داشت.

یاد مرگ

یکی دیگر از راهکارهای مقابله با آسیب‌های اجتماعی این است که همواره مرگ را به یاد داشته باشیم. در این خصوص امام سجاد (ع) در صحیفه سجادیه می‌فرماید: سعی کنید با انجام اعمال شایسته، مرگ را برای خود آرامگاه و خویشاوندی نزدیک قرار دهید (کاشانی، ۱۳۹۱، بند ۱) و در ادامه فرموده‌اند: یاد مرگ را نصب العین خود قرار دهید و آن را فراموش نکنید (کاشانی، ۱۳۹۱، بند ۱).

زهد داشتن

یکی دیگر از راهکارهای دینی در جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی زهد و کم ارزش دانستن دنیا است. امام سجاد (ع) می‌فرماید: «اعظم الناس خطرا من لم یر الدنيا خطرا لنفسه» (حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۲۷۸)؛ پر ارزشترین مردم کسی است که دنیا را مایه ارزش خود نداند.

امام سجاد (ع) فرزنداناش را هم به زهد دعوت می‌کرد و به نقل امام محمد باقر (ع) می‌فرمود: «دنیا پشت کرده و می‌رود و آخرت رو کرده و می‌آید و برای هر کدام از آنها فرزندان است. پس شما از فرزندان آخرت باشید، نه از فرزندان دنیا و در دنیا زاهد و نسبت به آخرت راغب باشید... آگاه باشید که هرکس مشتاق بهشت است، از تمایلات نفسانی دوری می‌کند و هر کس از آتش می‌ترسد، از آنچه حرام است دست بر می‌دارد و کسی که در دنیا زاهد باشد، مصیبت‌ها بر او آسان می‌آید...» (مجلسی، ۱۳۶۷ش، ج ۲، ص ۱۳۷).

محاسبه نفس و توجه به معاد

محاسبه نفس یکی دیگر از راهکارهای دینی در پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی است. امام سجاد (ع) در این خصوص فرموده اند:

«ابن آدم! انک لاتزال بخیر ماکان لک واعظ من نفسک و ما کانت المحاسبه من همک و ما کان الخوف لک شعارا و الحذر لک دثارا. ابن آدم انک میت و مبعوث و موقوف بین یدی الله جل و عز، فاعد له جوابا» (حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۲۸۰).

ای فرزند آدم! به راستی که تو پیوسته رو به خیری تا خودت را پند دهی و حساب خودت را بررسی و ترس از خدا را روپوش و پرهیز را زیرپوش خود سازی.

ای فرزند آدم! تو خواهی مرد و برانگیخته خواهی شد و در حضور خداوند عز و جل قرار خواهی گرفت، پس برای او جوابی را آماده کن. بر این اساس اگر افراد در برابر رفتار خود مسئول باشند و همیشه نفس خود را مورد محاسبه قرار دهند، هرگز دچار آسیب‌های اجتماعی نخواهند شد.

دعا

بوسیله دعا می‌توان از خطر آسیب‌های اجتماعی مصون ماند. امام سجاد(ع) در این خصوص می‌فرماید: «المومن من دعائه علی ثلاث: اما ان یدخر له و اما ان یعجل له و اما ان یدفع عنه بلاء یرید ان یصیبه» (حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۲۸۰)؛ مؤمن از دعایش سه نتیجه می‌گیرد:

الف - یا برایش ذخیره گردد،

ب - یا در دنیا برآورده شود،

ج - یا بلایی را که خواست به او برسد، از او بگرداند.

در روایت دیگری از آن حضرت آمده است که: «ان الدعاء ليرد البلاء و قد ابرم ابراما. الدعاء يدفع البلاء النازل و مالم ينزل» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۴، ص ۲۱۵-۲۱۶). به راستی که دعا، بلا را برگرداند، آن هم بلای حتمی را. دعا بلایی را که نازل شده و آنچه را نازل نشده دفع کند.

حاضر و ناظر دیدن خدا در همه امور

اگر هر فردی همواره خداوند را حاضر و ناظر بر همه امور خود بداند، دچار آسیب و ناهنجاری نخواهد شد. در این خصوص امام سجاد (ع) فرموده اند: «خَفِ اللَّهَ تَعَالَى لِقُدْرَتِهِ عَلَيْكَ وَ اسْتَحْيِ مِنْهُ لِقُرْبِهِ مِنْكَ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۸، ص ۱۶۰)؛ از قدرت خدای بزرگ بر خود، اندیشه کن و از نزدیکی اش به تو، شرمگین باش.

پرهیز از گناه

اگر هر یک از افراد جامعه خود را در معرض گناهان قرار ندهند، جامعه دچار آسیب نخواهد شد. امام سجاد (ع) نیز دوری از گناه و آلودگی را از کارهای محبوب نزد خداوند معرفی می کند، چنانچه در روایتی در این خصوص فرموده اند: «ما مِنْ شَيْءٍ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ بَعْدَ مَعْرِفَتِهِ مِنْ عَفْهِ بَطْنٍ وَفَرَجٍ، وَمَا شَيْءٌ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ مِنْ أَنْ يُسْأَلَ» (حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۲۰۴)؛ بعد از معرفت به خداوند چیزی محبوبتر از

دور نگه داشتن شکم و عورت - از آلودگی ها و هوسرانیها و گناهان - نیست و نیز محبوبترین کارها نزد خداوند مناجات و درخواست نیازمندیها به درگاهش می باشد.

عمل به واجبات الهی

روایتی از امام سجاد (ع) بهترین مردم را بدون مقید کردن به دورانی خاص، این گونه معرفی می کند: «عَنْ أَبِي حَمْزَةَ الثَّمَالِيِّ قَالَ، قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ (ص): مَنْ عَمِلَ بِمَا افْتَرَضَ اللَّهُ عَلَيْهِ فَهُوَ مِنْ خَيْرِ النَّاسِ»؛ ابو حمزه ثمالی از امام سجاد (ع) نقل می کند: بهترین مردم کسی است که به واجبات الهی عمل کند (کلینی، ۱۳۶۵ق، ص ۸۱). عمل به واجباتی که خداوند آنرا برای سعادت و کمال انسان مقدر کرده، راه مقابله با آسیبهایی است که انسان را تهدید می کند.

ب- راهکارهای اجتماعی؛

حفظ زبان

بجا و به موقع سخن گفتن سبب کسب موقعیت می گردد. چنانکه امام سجاد (ع) فرموده اند: «احْفَظْ لِسَانَكَ تَمْلِكُ بِهِ إِخْوَانَكَ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۸، ص ۲۲۹)؛ زبانت را حفظ کن تا دوستان و موقعیتت را بدست آوری.

امام سجاد (ع) سکوت و حفظ زبان را یکی از راههای سود بردن و سالم ماندن معرفی می کنند: «الْمُؤْمِنُ يَصْمُتُ لِيَسْلَمَ وَ يَنْطِقُ لِيَغْنَمَ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲، ص ۲۳۱)؛ مؤمن سکوت می کند تا سالم ماند و سخن می گوید تا سود برد.

آن حضرت در روایت دیگری می فرماید: «إِنَّ لِسَانَ ابْنِ آدَمَ يَشْرُفُ عَلَى جَمِيعِ جَوَارِحِهِ كُلِّ صَبَاحٍ فَيَقُولُ: كَيْفَ أَصْبَحْتُمْ؟ فَيَقُولُونَ: بِخَيْرٍ إِنْ تَرَكَتْنَا، إِنَّمَا نُثَابُ وَ نُعَاقَبُ بِكَ» (حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۲، ص ۱۸۹، ح ۱)؛ هر روز صبحگاهان زبان انسان بر تمام اعضاء و جوارحش وارد می شود و می گوید: چگونه اید؟ و در چه وضعیتی هستید؟ جواب دهند: اگر تو ما را رها کنی خوب و آسوده هستیم، چون که ما به وسیله تو مورد ثواب و عقاب قرار می گیریم.

بنابراین با حفظ زبان نه تنها خود را از آسیب های اجتماعی مصون می داریم بلکه از این طریق به موقعیتهای بالای اجتماعی می رسیم.

یاری مردم

طبیعی ترین اثر خدمت، یاری مددجو و گیرنده خدمت است. امام سجاد (ع) می فرمود: در دنیا هیچ چیز یاری دهنده تر از نیکی به برادران نیست (شعرانی، ۱۳۷۷ش، ص ۲۸). نیکی به برادران دینی آنها را از خطر آسیب های اجتماعی که آنها را تهدید می کند، محافظت خواهد کرد.

امربه معروف و نهی از منکر

امر به معروف و نهی از منکر، راهکاری عملی است که در دین از جایگاه ویژه ای برخوردار است و بر آن تأکید فراوانی شده است، بطوریکه از آن به عنوان بلند مرتبه ترین و شریفترین فرایض و نیز فریضه بزرگی که همه فرایض دیگر به وسیله آن

اقامه می‌شوند، نام برده شده است (طباطبایی بروجردی، ۱۳۶۶، ج ۱۴، ص ۳۸۱-۴۰۴).

امام سجاد (ع) درباره اهمیت هدایت و راهنمایی به معروفها و رهانیدن از ضلالت می‌فرمود: به شیعیان من مژده ثواب بزرگ و پاداش فراوان بدهید که خدای تعالی به موسی (ع) چنین وحی کرد: مرا در نزد آفریدگانم و آفریدگانم را نزد من محبوب ساز! موسی پرسید: چگونه؟ فرمود: رحمتها و نعمتها را به یادشان بیاور؛ چرا که اگر فرار کننده از در خانه یا گمگشته از آستانه مرا، به سوی من باز گردانی، برای تو بالاتر از عبادت صد سال است که روزهایش را روزه بداری و شبهایش را به نماز و عبادت بگذرانی (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱، ص ۷۱).

امام سجاد (ع) از پیامبر اکرم (ص) نقل کرد که: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا جُمِعَ شَيْءٌ إِلَى شَيْءٍ أَفْضَلَ مِنْ حِلْمٍ إِلَى عِلْمٍ» (صدوق، ۱۳۶۲ق، ص ۵)؛ به خدایی که جانم در دست اوست، قسم! دو چیز با هم جمع نشده‌اند که بالاتر از بردباری همراه با علم باشد.

آن حضرت می‌فرمود: «الصَّبْرُ مِنَ الْإِيمَانِ بِمَنْزِلَةِ الرَّأْسِ مِنَ الْجَسَدِ وَ لَا إِيْمَانَ لِمَنْ لَا صَبْرًا» (اصفهانی، ۱۴۰۷ه، ج ۳، ص ۱۵۹)؛ صبر نسبت به ایمان به مانند سر نسبت به بدن است. کسی که صبر ندارد ایمان ندارد؛ و نیز می‌فرمود: روز قیامت منادی ندا می‌زند: اهل فضیلت برخیزند! در این هنگام جمعی پیش از آنکه در مقام محاسبه قرار بگیرند، بر می‌خیزند. به آنها گفته می‌شود: به سوی بهشت بروید! فرشتگان که به آنها می‌رسند، می‌پرسند: به کجا می‌روید؟ می‌گویند: به بهشت. می‌پرسند:

چطور چنین شایستگی یافتید؟ می‌گویند: هرگاه (مردم) به ما با نادانی برخورد می‌کردند، بردبار بودیم، اگر ستم می‌کردند، شکایا بودیم و زمانی که به ما بدی می‌کردند، می‌بخشیدیم ... بار دیگر منادی صدا می‌زند: صبرکنندگان بر خیزند! ... می‌گویند: ما بر اطاعت از فرمانهای خدا صبر کردیم و با شکیبایی خود را از گناه و نافرمانی باز داشتیم ...

بنابراین صبور بودن و شکیبایی داشتن در برابر مشکلات و مصیبتها، ما را از آفتها و آسیب‌ها مصون می‌دارد.

عفو و گذشت

عفو، گذار از مرحله انزجار و رنجیدگی به مرحله احساسات مثبت فرد جفا دیده، نسبت به فرد خطاکار است (غباری بناب، ۱۳۷۹، ص ۲۸۹).

گذشت عبارت است از مهار کردن یا ممانعت از هیجانات کینه توزانه از طریق تجربه هیجانات قوی، مثبت و مبتنی بر محبت در هنگام یادآوری خطای شخص دیگر. هیجانات مثبت مبتنی بر محبت می‌توانند همدلی، همدردی، ترحم، ابراز عشق خالصانه یا حتی عشق رمانتیک نسبت به فرد خطاکار باشند. این حالات هیجانی، انگیزه آشتی یا مصالحه با خطاکار را (در صورت درست، عاقلانه و ممکن بودن این عمل) تحریک می‌کنند (ورتینگتون [۱]، ۱۹۹۸).

پیشوای چهارم در عفو و گذشت چنان بود که پاسخ هر بدی را به نیکی می‌داد و در این باره می‌فرمود: جرعه ای ننوشیدم که نزد من محبوبتر از جرعه ای باشد که

هنگام خشم در مقام تلافی برنیایم (کلینی، ۱۳۸۸ه.ق، ج ۲، باب «کظم الغیظ»، ص ۸۹، ح ۱).

روزی کنیز آن حضرت هنگامی که داشت با آفتابه بر دست امام آب می‌ریخت، بر اثر افتادن آفتابه از دست او جراحی بر امام وارد شد با این حال امام سجاد (ع) نه تنها خشمگین نشدند و او را بخشید بلکه او را در راه خدا آزاد کردند (طبرسی، ۱۳۷۵ش، ص ۲۶۲). با عفو و گذشت از آسیب‌ها و آفتهایی که ممکن است بواسطه تلافی بوجود آید، پیشگیری خواهد شد.

مدارا

یکی از سجایایی که مایه دوام و ثبات جامعه است، مدارا با دیگران است. رفق و مدارا در سیره رفتاری و عملی پیشوایان معصوم (ع) فراوان به چشم می‌خورد. ایشان در امر تبلیغ و اجرای فرامین الهی علاوه بر شخصیت دادن به مردم، آنان را محترم می‌شمردند، به گونه‌ای که با گفتار و کردار خویش بهترین آداب زندگی را به دیگران می‌آموختند و درشت‌خویی آنان را با صبر و حوصله تمام تحمل می‌نمودند.

پیامبر اسلام (ص) با مدارای خویش توفیق یافت که دین و دنیای مردم را اصلاح نماید. مدارا سختی‌ها را آسان می‌کند و آدمی را در برخوردهای اجتماعی موفق می‌دارد، زیرا نیمی از روابط فرد و جامعه در گرو رفق و مداراست. امام کاظم (ع) فرمود: «مدارا نیمی از زندگی است» (مفید، ۱۳۴۶، ج ۲، ص ۶۲).

ازدواج و صله رحم

یکی دیگر از راهکارهای جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی ازدواج و صله رحم می‌باشد.

در این خصوص روایتی از امام سجاد (ع) آمده است که فرموده اند: «مَنْ زَوَّجَ لِلَّهِ، وَ وَصَلَ الرَّحِمَ تَوَجَّهَ اللَّهُ بِتَاجِ الْمَلِكِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» (طبرسی، ۱۳۸۵ق، ص ۱۶۶)؛ هرکس برای (رضا و خشنودی) خداوند ازدواج نماید و با خویشان خود صله رحم نماید، خداوند او را در قیامت مفتخر و سربلند می‌گرداند.

افراد بواسطه ازدواج از آسیب‌ها و کج رفتاری‌هایی که ناشی از تنهایی است، مصون خواهد ماند؛ و با رفت و آمدهایی صحیح با خویشاوندان زمینه ساز تحکیم خانواده شده و در نتیجه جامعه را از آسیب‌ها و ناهنجاریها مصون می‌دارد.

آزار نرساندن به دیگران

یکی دیگر از راهکارهای مقابله با آسیب‌های اجتماعی آزار نرساندن به دیگران است. امام سجاد(ع) می‌فرماید: آزار نرساندن نشانه کمال خرد و مایه‌ی آسایش دو گیتی است (محمدی ری شهری، ۱۳۷۷، ج ۱، ص ۱۱۹).

ج- راهکارهای عاطفی؛

محبت و دوستی

محبت نیرومندترین محرک بشر در تمام مظاهر گوناگون زندگی است. محبت

احساس مطبوع و دلپذیری است که با وجود آن، مشکلات آسان می‌شود و مصائب و آلام قابل تحمل می‌گردد. عشق و محبت آدمی را به راه فداکاری و از خود گذشتگی می‌کشاند که برای رضای محبوب از همه چیز خود می‌گذرد (فلسفی، ۱۳۴۴، ج ۱، ص ۳۸۴).

خداوند در تربیت انسان، محبت را به عنوان پیوند محوری به کار می‌گیرد: «پس به زودی خداوند گروهی را می‌آورد که آنان را دوست می‌دارد و آنان نیز او را دوست می‌دارند» (سوره مائده، آیه ۵۴).

ائمه معصومین (ع) هرگز از این نیاز کودکان خود غافل نبودند. آنان فرزندان را در آغوش می‌گرفتند، نوازش می‌کردند، می‌بوسیدند و با آنان بازی می‌کردند. امام سجاد (ع) فرزندش را چنین اندرز می‌دهد: «واعلم ان خیر الالباء من لم تدعه الموده الی التفريط فیه...» بهترین پدران، کسانی هستند که دوستی (با فرزندان) آنان را به تفريط و زیاده روی نکشاند و بهترین فرزندان کسانی هستند که کوتاهی والدین (در بعضی از امور فرزندان) آنان را به عاق والدین نکشاند (طبرسی، ۱۳۸۵ق، ص ۶۵).

امام زین‌العابدین (ع) پیک محبت بود. این هم عجیب است: راه می‌رفت، هر جایی کسی را می‌دید، هر جا غریبی را می‌دید، فقیر و مستمندی را می‌دید... به او محبت می‌کرد و به خانه خودش می‌آورد... روزی یک عده جذامی را دید (همه از جذامی فرار می‌کنند...) از آنها دعوت کرد و آنها را به خانه خود آورد. خانه زین‌العابدین (ع)، خانه مسکینان و یتیمان و بیچارگان بود (مطهری، ۱۳۷۸ش، ج ۱۸، ص ۳۲).

احترام به والدین و سپاسگزاری از ایشان

در دین مقدس اسلام اهمیت فوق العاده ای به والدین داده شده و پیشوایان اسلام توصیه ها و سفارشهای فراوانی در این زمینه دارند. پدر و مادر در قرآن از جایگاه بالایی برخوردارند، بطوریکه در چهار سوره از قرآن، خداوند بعد از اینکه مردم را به یگانه پرستی دعوت می کند، به آنان دستور می دهد تا با والدین خود مهربان باشند (سوره بقره، آیه ۸۳ و سوره اسراء، آیه ۲۴).

مقام و منزلت پدر و مادر دارای چنان اهمیتی است که قرآن حتی کمترین بی احترامی در برابر پدر و مادر را اجازه نداده است و از فرزندان می خواهد که حتی نگاه تند و غضب آلود به چهره پدر و مادر خود خودداری کنند (مکارم شیرازی، ۱۳۷۳، ج ۱۲، ص ۷۸).

فرزند باید در برابر والدین با فروتنی برخورد کند، جلوتر از آنان راه نرود، پیش از آنان ننشیند، به آنان تکیه ندهد، به آنان نگاه خیره و تند نکند، به هیچ وجه با والدین خود قهر نکند، کاری نکند موجب نفرین و اهانت دیگران به پدر و مادر خود شود (سالاری فر، ۱۳۸۷، ص ۸۷).

حفظ کرامت انسانها و احترام به آنان

حفظ حرمت انسانهای آزاد یا برده برای امام سجاد (ع) یک سیره و روش دائمی بود تا آنجا که نقل شده است: هرگاه می خواست مسافرت کند، دو رکعت نماز می خواند، آن گاه سوار مرکب می شد. اگر غلامانش برای نوافل باقی می ماندند،

منتظر آنها می ایستاد. بعضی می پرسیدند: چرا آنها را از این کار منع نمی کنید؟ می فرمود: دوست ندارم بندهای را از نماز خواندن منع کنم. من سنت را دوست دارم.

و زمانی که بر گروهی از جزامیان می گذشت و آنها سفره شان را پهن کرده بودند، فرمود: اگر روزه دار نبودم، اجابت دعوت می کردم. آن گاه وقتی به خانه رفت، غذای مناسبی درست کرد و آنها را دعوت نمود و با آنها مشغول غذا خوردن شد (مجلسی، ۱۳۶۷ش، ج ۲، ص ۱۳۰)؛ بنابراین حفظ کرامت انسانها و احترام به آنها، راه مقابله با آسیبهای اجتماعی است که انسان بواسطه تکبر و خودخواهی ممکن است در آن گرفتار شود.

قدردانی از نیکی دیگران

تشکر و قدردانی از نیکی دیگران و دعای خیر در حق او، یکی دیگر از راهکارهای جلوگیری از آسیبهای احتمالی است که ممکن است فرد را به آن دچار سازد.

امام سجاد (ع) در این خصوص فرموده اند: «أَمَّا حَقُّ ذِي الْمَعْرُوفِ عَلَيْكَ فَاَنْ تَشْكُرَهُ وَ تَذْكُرَ مَعْرُوفَهُ وَ تَكْسِبَهُ الْمَقَالَهَ الْحَسَنَهَ وَ تُخْلِصُ لَهُ الدُّعَاءَ فِيمَا بَيْنَكَ وَ بَيْنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَإِذَا فَعَلْتَ ذَلِكَ كُنْتَ قَدْ شَكَرْتَهُ سِرًّا وَ عَلَانِيَةً ثُمَّ إِنْ قَدَرْتَ عَلَيَّ مُكَافَاتِهِ يَوْمًا كَافِيَتَهُ» (صدوق، ۱۳۶۲ق، ص ۵۶۸)؛ حق کسی که به تو نیکی کرده، این است که از او تشکر کنی و نیکی اش را به زبان آوری و از او به خوبی یاد کنی و میان خود و خدای عزوجلّ برایش خالصانه دعا کنی، هرگاه چنین کردی بی گمان

در پنهان و آشکار از او تشکر کرده ای. سپس اگر روزی توانستی نیکی او را جبران کنی، جبران کن.

د- راهکارهای اخلاقی؛

بیشترین راهکارها جهت پیشگیری از آسیب‌ها و مقابله با آنها که مورد تأکید و سفارشات امام سجاد (ع) نیز می‌باشد، راهکارهای اخلاقی است که در این بخش به چند مورد از آنها اشاره می‌کنیم:

تواضع

حضرت سجاد (ع) مهمترین رمز توفیق در زندگی را، تواضع و احترام به دیگران دانسته و می‌فرماید: اگر دیدی که مسلمانان تو را احترام می‌کنند و مقامت را بزرگ می‌شمارند، بگو آنها بزرگواری که با من چنین رفتار می‌کنند و اگر از مردم نسبت به خود بی‌توجهی مشاهده کردی، بگو از من خطایی سرزده که مستوجب چنین بی‌احترامی شده ام. هرگاه چنین اندیشیده باشی و طبق این تفکر عمل کنی، خداوند متعال زندگی را بر تو آسان کرده، دوستانت زیاد و دشمنانت به حداقل خواهند رسید. در این صورت نیکی‌های دیگران تو را خوشحال می‌کند و از بدی و اذیت‌های آنان آزردن نخواهی شد (طبرسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲، ص ۳۱۹).

امام سجاد (ع) ملاک حسب و مباحات به آن را تواضع و فروتنی می‌دانست. از سخنان آن حضرت است که: «لَا حَسَبَ لِقُرْشِيٍّ وَلَا عَرَبِيٍّ إِلَّا بِتَوَاضُعٍ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۲، ص ۱۲۰)؛ برای قرشی و عرب حسبی جز تواضع نیست؛ و

می فرمود: «إِنَّ فِي السَّمَاءِ مَلَائِينَ مُوَكَّلِينَ بِالْعِبَادِ فَمَنْ تَوَاضَعَ لِلَّهِ رَفَعَهُ وَ مَنْ تَكَبَّرَ وَضَعَهُ» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۱۲۲)؛ همانا در آسمان دو فرشته موکل برای بندگان وجود دارد که هرکس برای خدا تواضع کند بالا می برند و آن را که تکبر کند، پایین آورند؛ و همچنین می فرمود: «سَبَبُ الرَّفْعَةِ التَّوَضُّعُ» (شریف قرشی، ۱۳۷۲، ص ۲۰۸)؛ تواضع وسیله بلندمقامی است (برقی، ۱۳۷۰ ه.ق، ج ۱، ص ۱۲۵).

حیاء

حیاء واکنش درونی فرد به حضور و توجه دیگران و یا به تعبیر مرحوم مجلسی، «ملکه نفسانی است که باعث خودداری از امور قبیح، تنفر از رفتار خلاف آداب و ترس از ملامت دیگران می گردد» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۸، ص ۳۲۹)؛ از این رو، همانگونه که در روایات ذکر شده است، حیاء یکی از عناصر مهمی است که اغلب رفتارهای شخصی و اجتماعی متأثر از آن است.

حیاء به معنای دور نگه داشته شدن نفس از بدیها (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۲۷۰) و وادار شدن به ترس از انجام کارهای زشت و دوری از مذمت و ملامت (علامه حلی، ۱۴۰۹ق، ص ۱۵۹). سومین عنصر مؤثر در کنترل غیر رسمی افراد به شمار می رود. حیاء از طریق ساماندهی نیروی مراقبتی زمینه همنوایی را فراهم می کند؛ بدین صورت که سبب ایجاد مراقبت می گردد و وجود آن در میان دو فرد یا افراد متعدد سبب می شود که هر کدام از آنها دیگری را مراقب و مترصد رفتاری خود دانسته؛ بگونه ای که گویا از جمیع حالات همدیگر باخبرند (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱،

ص ۱۰۶). از اینرو، حیاء به دلیل آنکه توقع مراقبت و نظارت را به همراه دارد کنترل‌کننده خواهد بود.

حیاء از انجام رفتار قبیح باز می‌دارد (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۵۷) و کسی که از حیای کمتری برخوردار است از ورع [دوی از محرمات] کمتری برخوردار خواهد بود (حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۹۹) و ثمره حیاء پاکدامنی است (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶، ص ۲۵۷). همچنین کسی که حیاء ندارد هرکاری که دلش بخواهد ممکن است انجام دهد (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۸، ص ۳۳۶). در تمام احادیث ذکر شده تأثیر حیاء بر دوری از گناهان و رفتار نادرست به خوبی نشان داده شده است؛ بنابراین افراد بواسطه حیاء از بسیاری آفتها و آسیب‌ها مصون خواهند ماند.

خیر خواهی

نصیحت به هموعان و خیرخواهی برای برادران مسلمان در سیره پیشوایان معصوم (ع) از اهمیت و جایگاه قابل توجهی برخوردار است. در آموزه‌های دینی سفارش شده است که افراد جامعه اسلامی خیرخواه یکدیگر هستند. امام صادق (ع) در این زمینه می‌فرماید: برای مؤمن واجب است تا مؤمن دیگر را نصیحت کند و خیرخواه او باشد (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۹، ص ۹۴).

این وظیفه درباره مصلحان اجتماعی از اهمیت خاصی برخوردار است، به گونه ای که در قرآن کریم دعوت و تبلیغ پیامبران با واژه «نصیحت» معرفی شده است. قرآن کریم از زبان حضرت هود (ع) چنین نقل می‌کند: «ابلاغکم رسالات ربی و انا لکم

ناصح^۱ امین» (سوره اعراف، آیه ۶۸)؛ پیامهای پروردگام را به شما می رسانم و من برای شما خیرخواه امینی هستم.

نصیحت و خیرخواهی گستره وسیعی دارد و هرگونه گفتار و کردار خیرخواهانه را دربر می گیرد. ارشاد به مصالح دینی، دنیوی، کمک به اصلاح امور و جلوگیری از لغزش، زبان خاصی نمی شناسد، ممکن است فرد ناصح بر اساس تشخیص گاهی از زبان انتقاد و گاهی از زبان تعریف و تمجید برای رفع مشکل استفاده کند.

پرهیز از خشم

زندگینامه اهل بیت عصمت و طهارت (ع) و نیز دانشمندان و بزرگان اسلام مملو از مواردی است که کنترل خشم و مهار پرخاشگری حتی در زمانیکه حق با آنان است به چشم می خورد. مطالعه زندگی این بزرگان می تواند به رفتارهای ما رنگ و بوی دیگری دهد و موجب تغییر رفتارهای ما شود (آقا جانی، ۱۳۹۰، ص ۷۴).

در سیره و زندگی امام سجاد (ع) موارد بسیاری از کنترل خشم بیان شده است. پرهیز از خشم یکی از اساسی ترین راههای پیشگیری از آسیبهایی است که بواسطه خشونت و درگیری در خانواده و جامعه ایجاد می شود و آنرا دچار تزلزل می سازد.

وفای به عهد

وفای به عهد و پیمان یکی از اساسی ترین شرایط زندگی دسته جمعی است و بدون آن هیچگونه همکاری اجتماعی ممکن نیست و بشر با از دست دادن آن از زندگی اجتماعی و آثار و برکات آن محروم خواهد شد. به همین دلیل، وفای به

عهد در منابع اسلامی مورد تأکید زیاد واقع شده و شاید کمتر حکمی را بتوان یافت که دامنه اجرای آن تا این اندازه گسترش داشته باشد (مقدس نیا، ۱۳۷۷، ص ۳۴).

در این خصوص امام سجّاد (ع) فرموده اند: «خَيْرُ مَفَاتِيحِ الْأُمُورِ الصَّدْقُ وَخَيْرُ خَوَاتِيمِهَا الْوَفَاءُ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۵، ص ۱۶۱)؛ بهترین گشاینده کارها راستی و بهترین پایان برنده آن وفاداری است.

کرامت نفس

یکی دیگر از راهکارهای اخلاقی در جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی این است که هر فرد به کرامت نفس خود توجه داشته باشد و به هر خواری و ذلتی تن در ندهد. در این خصوص امام سجّاد (ع) فرموده اند: «من کرمت علیه نفسه هانت علیه الدنيا» (حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۲۷۸)؛ هر که کرامت و بزرگواری نفس داشته باشد، دنیا را پست انگارد.

عذر خواهی و پذیرش عذر دیگران

یکی از راهکارهایی که در پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی نقش اساسی دارد این است که اگر فردی در موردی نسبت به فرد دیگری دچار اشتباه شد، فوراً از او عذرخواهی کند و آن فرد نیز عذرخواهی او را بپذیرد. در این خصوص امام سجّاد (ع) می فرمایند: «ان شتمک رجل عن یمینک ثم تحول الی یسارک و اعتذر الیک فاقبل عذره» (حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۲۸۲)؛ اگر مردی از طرف راستت به تو دشنام داد و سپس به سوی چپت گردید و از تو عذر خواهی نمود عذرش را بپذیر.

احسان

احسان نسبت به دیگران سبب جلوگیری از خطر افتادن آنها در دام ناهنجاریها و آسیب‌های اجتماعی خواهد شد. در این صورت فرد احسان‌کننده نیز از پاداشی که خداوند برای او در نظر دارد، بهره‌مند خواهد شد. امام سجاد(ع) فرموده‌اند: «من کسا مؤمنا کساه الله من الثیات الخضر» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۳، ص ۲۹۳)؛ هر که مؤمنی را بپوشاند، خداوند به او از جامه‌های سبز بهشتی بپوشاند.

صبر و شکیبایی

بدون شک یکی از راهکارهای جلوگیری از آسیب‌های اجتماعی برخورداری از صبر می‌باشد. در روایتی از امام سجاد(ع) آمده است: «ما مِنْ جُرْعَةٍ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ مِنْ جُرْعَتَيْنِ: جُرْعَةُ غَيْظٍ رَدَّهَا مُؤْمِنٌ بِحِلْمٍ، أَوْ جُرْعَةُ مُصِيبَةٍ رَدَّهَا مُؤْمِنٌ بِصَبْرٍ» (نوری، ۱۳۶۷، ج ۲، ص ۴۲۴، ح ۲۱).

نزد خداوند متعال حالتی محبوبتر از یکی از این دو حالت نیست: حالت غضب و غیظی که مؤمن با بردباری و حلم از آن بگذرد و دیگری حالت بلا و مصیبتی که مؤمن آن را با شکیبایی و صبر بگذراند.

روزی مردی او را دشنام گفت. علی بن الحسین خاموش ماند و بدو ننگریست. مرد گفت:

- با توأم! و امام پاسخ داد:

- و من سخن تو را ناشنیده می‌گیرم! (ابن حجر، ۱۴۰۵ق، ص ۲۰۱).

در سفارشی از آن حضرت آمده است که: «اگر غم به سوی شما لشکر انگیزد، قوی باشید که ساز و سلاح شما در مقابله با لشکر غم، خداوند سبحان و مقتدر است» (کاشانی، ۱۳۹۱، دعای شماره ۲۰).

رو گردانی از لغو

رو گردانی از سخن بیهوده و یا کار بیهوده همواره از سفارشات قرآن کریم است. تا آنجا که در آیه ۳ سوره مؤمنون آمده است: «و آنانکه از بیهوده رو گردانند» و در جای دیگر از حسن بن حسن می خوانیم که می گوید: مادرم فاطمه، دختر حسین بن علی (ع)، مرا فرمود که با دائی خود علی بن الحسین (ع) بنشینم. هیچ مجلسی با او ننشستم جز اینکه فایده ای از وی به من رسید و یا بخاطر ترسی که از خدا داشت ترس خدا در دلم نشست! و یا از علم او بهره می بردم (اربلی، ۱۳۸۱ق، ج ۲، ص ۸۴). پرهیز از کارهای بیهوده سبب پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی که افراد را تهدید می‌کند، خواهد شد.

تغافل

تغافل، یعنی انسان چیزی را بداند و از آن آگاه باشد ولی با اراده و عمد، خود را غافل نشان دهد و وانمود کند که از آن آگاه نیست (فلسفی، ۱۳۴۴، ص ۴۰۳).

این شیوه مبتنی بر اصل عزت است. قوتها و ضعفهای هر فردی در احساس عزت او دخیل هستند و این دو احساس باید به نحوی تحت کنترل درآید که منجر به

حفظ عزت فرد گردد و با توجه به ضعفهای متربی از این شیوه استفاده می‌شود (باقری، ۱۳۷۶، ص ۱۳۶).

امام سجاد (ع) در وصیت به فرزندشان در اهمیت تغافل فرموده است: «وَأَعْلَمُ يَا بُنَيَّ أَنَّ صَلَاحَ الدُّنْيَا بِحَذَائِرِهَا فِي كَلِمَتَيْنِ إِصْلَاحُ شَأْنِ الْمَعَاشِ مِلْؤُ مِكْيَالٍ ثَلَاثَةٌ فِطْنَةٌ وَ ثَلَاثَةٌ تَغَافُلٌ، لِإِنَّ الْإِنْسَانَ لَا يَتَغَافَلُ إِلَّا عَنْ شَيْءٍ قَدْ عَرَفَهُ فَفَطِنَ لَهُ» (نوری، ۱۳۶۷، ج ۹، ص ۳۸)؛ فرزندم! همانا سامان یافتن همه امور دنیا در دو کلمه خلاصه می‌شود؛ اصلاح و تأمین معاش زندگی همچون پُری پیمانهای است که دو سوم آن به هوشمندی و یک سوم آن به چشم‌پوشی است؛ زیرا انسان تغافل نمی‌کند، مگر از چیزی که آنرا می‌شناسد و آگاهی دارد؛ بنابراین تغافل از برخی کارها، سبب پیشگیری از آسیب‌هایی خواهد شد که در صورت چشم‌پوشی نکردن آن‌ها، ممکن است فرد مبتلا به آن شود.

هـ - راهکارهای اقتصادی؛

کمک کردن به محرومین و مستمندان

یکی از راههای پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی این است که با کمک به محرومین و مستمندان مانع گرایش آن‌ها به ناهنجاریها و کجرویهای اجتماعی شویم.

امام سجاد (ع) فرمود: هرکس انسان گرسنه‌ای را طعام دهد خداوند او را از میوه‌های بهشت اطعام می‌نماید و هر که تشنه‌ای را آب دهد خداوند از چشمه گوارای

بهشتی سیرابش می گرداند و هرکس برهنه ای را لباس بپوشاند خداوند او را از لباس سبز بهشتی خواهد پوشاند(نوری، ۱۳۶۷، ج ۷، ص ۲۵۲، ح ۸).

قناعت کردن

بدون تردید یکی از راههای پیشگیری از آسیبهای اجتماعی این است که در زندگی به آنچه داریم، قانع باشیم و همواره در زندگی قناعت پیشه کنیم. در این صورت از خطر ناهنجاریها و کجرویهای اجتماعی مصون خواهیم بود. امام سجاد (ع) می فرماید: هر که به روزی که خدا به او داده بسنده کند از ثروتمندترین مردم است (حرانی، ۱۴۰۴، ص ۲۸۲).

کار و تلاش

توجه به مسئله کار به عنوان یکی از راهکارهای رفع فقر و تلاش برای امرار معاش و ادامه حیات از دیر باز مورد توجه قرار گرفته است و اسلام اهمیت دو چندانی به آن نهاده است. در این خصوص امام سجاد (ع) فرموده اند: «اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ» (محمدی ری شهری، ۱۳۸۴، ج ۱۱، ص ۵۱۸۸)؛ بار خدایا، من از غم و اندوه و ناتوانی و تنبلی به تو پناه می برم.

بنابراین کار و تلاش یکی از راهکارهای پیشگیری از آسیبهای اجتماعی است که انسان به موجب آن از گرفتار شدن در مشکلات و نابسامانی های اجتماعی مصون خواهد ماند.

و- راهکارهای علمی و فرهنگی؛

علم آموزی

علم و دانش به عنوان یکی از مهمترین ملاکهای ارزش گذاری انسانهاست و به فرموده خداوند، انسان به واسطه برخورداری از علم، نسبت به دیگران برتری دارد: «یرفع الله الذین آمنوا و الذین اوتوا العلم درجات» (سوره مجادله، آیه ۱۱)؛ خداوند از میان شما انسانها، کسانی را که دارای ایمان هستند و نیز آنان را که علم و دانش به آنها عطا شده، برتری می بخشد.

امام سجاد (ع) در این خصوص فرموده اند: «لَوْ يَعْلَمُ النَّاسُ مَا فِي طَلَبِ الْعِلْمِ لَطَلَبُوهُ وَ لَوْ سَفَكَ الْمُهَجِّجُ وَ خَوْضِ اللَّجَجِ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱، ص ۱۸۵، ح ۱۰۹)؛ چنانچه مردم منافع و فضایل تحصیل علوم را می دانستند هر آینه آن را تحصیل می کردند، گرچه با ریخته شدن و یا فرو رفتن زیر آبها یا در گردابهای خطرناک باشد.

امام صادق (ع) نیز در این باره می فرماید: علم، همزاد عمل است. هر که خوب بداند، عمل می کند و هر که به درستی عمل می کند علم خواهد داشت. علم فریاد به عمل کند و اگر پذیرا شود بماند و اگر نه، کوچ کند و برود (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۱، ح ۷۲)؛ بنابراین عمل از علم زاده می شود و علم در اثر عمل، رشد و افزایش می یابد.

همنشینی و معاشرت با صالحان و علماء

در سن نوجوانی و جوانی گرایش به دوستان و همسالان در فرزندان بیشتر نمایان می‌شود و به طور طبیعی وقت بیشتری را با دوستان سپری می‌کنند. بی تردید دوستان و همنشینان تأثیر انکارناپذیری بر رفتار انسان دارند. چه بسا یک دوست شایسته، دیگری را از ژرفنای ذلت و پستی به قلّه رفیع عزّت و سربلندی می‌رساند و یا از اوج عزّت و سربلندی به قعر درّه پستی و ذلت، می‌افکند.

امام سجاد (ع) در این خصوص می‌فرماید: «مُجَالَسَةُ الصَّالِحِينَ دَاعِيَةٌ إِلَى الصَّلَاحِ، وَ أَدَبُ الْعُلَمَاءِ زِيَادَةٌ فِي الْعَقْلِ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱، ص ۱۴۱)؛ همنشینی با صالحان انسان را به سوی صلاح و خیر می‌کشاند؛ و معاشرت و هم صحبت شدن با علماء، سبب افزایش شعور و بینش می‌باشد.

تعقل و خرد ورزی

انسانهایی که از خرد خود به بهترین وجه ممکن بهره می‌برند، در برابر آسیب‌های اجتماعی که افراد جامعه را تهدید می‌کند، مصون خواهند ماند.

امام سجاد (ع) می‌فرماید: «مَنْ لَمْ يَكُنْ عَقْلُهُ أَكْمَلَ مَا فِيهِ كَانَ هَلَاكُهُ مِنْ أَيْسَرِ مَا فِيهِ» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۶۸، ص ۲۳۰)؛ کسی که از نظر عقل به کمال نرسیده، زودتر به وادی هلاکت می‌افتد (و در حقیقت بیشتر مشکلات و به چاه افتادن‌های مردم از کارها و گفتارهایی است که از روی خامی و بی‌عقلی است).

نتیجه‌گیری

- زندگی اجتماعی با ناملایمات و نزاع‌هایی آمیخته است که از تزاخم منافع افراد

با یکدیگر ناشی می‌شود؛ بر اساس آموزه‌های امام سجاد (ع) عفو و اغماض و سعه صدر تنها راه برخورداری از آرامش و آسایش در روابط اجتماعی و خانوادگی می‌باشد؛ گذشت و چشم پوشی از خطاها و اشتباهات دیگران نیز مورد سفارش آن حضرت است. چشم پوشی از رفتار فرد خاطی به جای انتقام، تحولی ارزشی در اندیشه وی به وجود می‌آورد و شخص را متوجه یک نظام ارزشی والا می‌کند؛ به این ترتیب او را آماده می‌کند تا از بدی و بداندیشی روی گرداند و به نیکی و نیک اندیشی و نیکوکاری رو کند.

– یکی از آموزه‌های امام سجاد (ع) دعا بود. از منظر امام (ع) دعا پیوندی معنوی میان انسان و پروردگار بوده و اثر سازندگی مهمی در روح انسان داشته و صحیفه سجادیه تمام واقعیات زندگی را برای ساختن یک جامعه صد درصد سالم بصورت دعا بیان کرده است.

– امام سجاد (ع) در سیره و آموزه‌های خود آنچه را که به سعادت و هدایت انسان – فرد و جامعه – مربوط می‌شود، بیان نموده اند. بهره‌گیری از این راهکارها جامعه‌ای سالم را به دنبال می‌آورد. جامعه سالم، نیز زمینه ساز جاری شدن احکام الهی می‌شود که در نتیجه آن کمال و سعادت همه افراد است.

– اذعان داریم که هم آسیب‌ها بسیار متنوع تر و جدیتر از آن چیزی است که در این مقاله آمده است و هم راهکارهای ارائه شده می‌تواند دقیقتر و کاربردی تر از آنچه باشد که به دست آمده است. با این حال توجه به همین میزان نیز می‌تواند ما را در مسیر هدایت و تعالی قرار دهد.

منابع

قرآن کریم

آقا جانی، محمد صادق، ۱۳۹۰، خانواده، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی: شرکت چاپ و نشر بین الملل.

اربلی، علی بن موسی، ۱۳۸۱ق، کشف الغمه فی معرفه الائمه، تبریز، مکتبه بنی هاشمی.

اصفهانى، ابونعیم، ۱۴۰۷ ه.ق، حلیه الاولیاء و طبقات الاصفیاء، چ پنجم، بیروت، دارالکتب العربی.

امین، سیدمحسن، ۱۴۰۶ق، اعیان الشیعه، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات.

باقری، خسرو، ۱۳۷۶، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، تهران، مدرسه.

برقی، احمدبن محمد، ۱۳۷۰ه.ق، المحاسن، تهران، دارالکتب الاسلامیه.

بزرگی، محمد رضا، ۱۳۸۷، آسیب شناسی اجتماعی انحرافات اجتماعی از منظر اسلام، مجله کتاب ماه علوم اجتماعی، شماره ۷، صص ۱۰۱-۱۰۸.

پاینده، ابوالقاسم، ۱۳۷۷، نهج الفصاحه، تهران، انتشارات جاویدان.

تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، ۱۳۶۶، تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، قم، دفتر تبلیغات اسلامی.

تمیمی آمدی، عبدالواحد، ۱۴۰۷ق، غررالحکم و دررالکلم، بیروت، مؤسسه الاعلمی
للمطبوعات.

حر عاملی، محمد بن الحسین، ۱۴۰۹، تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل
الشریعه، قم، آل‌البتیت(ع).

حرانی، حسن بن علی بن الحسن بن شعبه، ۱۴۰۴ه.ق، تحف العقول، چ دوم، قم،
مؤسسه انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه.

حرعاملی، محمد بن حسن، ۱۴۰۹، تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل
الشریعه، قم، آل‌البتیت(ع).

حکمت، سعید، ۱۳۷۰، روان پزشکی کیفری، تهران، انتشارات گوتنبرگ.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۲ق، المفردات فی غریب القرآن، چ اول،
بیروت، دارالعلم.

سالاری فر، محمدرضا، ۱۳۸۵، درآمدی بر نظام خانواده در اسلام، چ دوم، قم،
هاجر.

ستوده، هدایت الله، ۱۳۷۲، مقدمه ای بر آسیب‌شناسی اجتماعی، تهران، انتشارات
آوای نور.

سیف الهی، سیف الله، ۱۳۷۳، مبانی جامعه‌شناسی، تهران، نشر مرند.

شريف قرشى، باقر، ۱۳۷۲، تحليلى از زندگاني امام سجاد(ع)، ترجمه: محمدرضا عطايى، مشهد، كنگره جهاني حضرت رضا.

شعرانى، ابى المواهب عبدالوهاب بن احمد بن على بن احمد الشافعى، ۱۴۱۹ق.= ۱۹۹۸م.= ۱۳۷۷ش، لواقع الانوار القدسيه فى بيان العهد المحمديه، بيروت، دارالكتب العلميه.

شيخاوندى، داوود، ۱۳۵۰، جامعه شناسى انحرافات و آسيب شناسى اجتماعى، تهران، نشر و پخش كتاب.

صدوق، محمد بن على، ۱۳۶۲ق، الخصال، قم، جامعه مدرسین.

طباطبایى بروجردى، حسين، ۱۳۶۶، جامع احاديث الشيعه، قم، مدينه العلم.

طبرسى، حسن بن فضل، ۱۴۱۷ق، اعلام الورى بالاعلام الهدى، قم، موسسه آل البيت(ع) لاحيا التراث.

طبرسى، فضل بن حسن، ۱۳۸۵ق، مشكاه الأنوار فى غرر الأخبار، نجف، حيدريه.

طبرسى، ابن منصور احمد بن على بن ابى طالب، ۱۴۰۳ه.ق، الاحتجاج، چاپ دوم، بيروت، لبنان، منشورات، مؤسسه الاعلمى للمطبوعات.

عبداللهى، محمد، ۱۳۷۸، موانع قانون گرايى در ايران، تهران، نشریه فرهنگ عمومى.

علامه حلى، حسن بن يوسف، ۱۴۰۹ق، الألفين الفارق بين الصدق و المين، قم، دار الهجره.

غباری بناب، باقر، ۱۳۷۹، رفتار بخشایش گرانه در نهج البلاغه، تهران، تربیت اسلامی.

فلسفی، محمد تقی، ۱۳۴۴، گفتار فلسفی، جوان از نظر عقل و احساسات، تهران، نشر معارف اسلامی.

فیومی، احمد بن محمد، بیتا، مصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر، بیروت، المكتبه العلمیه.

کاشانی، حامد رحمت، ۱۳۹۱، تهران، انتشارات پیام عدالت.

کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۶۵، الکافی، تهران، دارالکتب الاسلامیه.

کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۸۸ ه.ق، اصول کافی، تهران، نشر مطبعه الاسلامیه.

مجلسی، محمد باقر، ۱۴۰۳ ه.ق، بحار الانوار، چ دوم، بیروت، مؤسسه الوفا.

المزنی، جمال الدین ابوالحجاج یوسف، ۱۴۱۳ ق، تهذیب الکمال فی اسماء الرجال، تحقیق: دکتر بشار عودا معروف، چ اول، بیروت، مؤسسه الرساله.

مساواتی، آذر مجید، ۱۳۷۴، آسیب شناسی اجتماعی ایران (جامعه شناسی انحرافات)، تبریز، انتشارات نوبل.

مساواتی، آذر، ۱۳۷۲، مبانی جامعه شناسی، تبریز، انتشارات احرار.

مطهری، مرتضی، ۱۳۷۸ ش، مجموعه آثار، تهران، انتشارات صدرا.

مفید، محمد بن محمد النعمان، ۱۳۴۶، الارشاد، ترجمه سید هاشم رسولی محلاتی، تهران، انتشارات علمیه اسلامی.

مقدس جعفری، محمد حسن، ۱۳۷۶، آسیب‌شناسی اجتماعی با تکیه بر عوامل خانوادگی، فصلنامه علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، شماره ۲۵ و ۲۶،

مقدس نیا، سید محمد، محمدی، محمد مهدی، ۱۳۷۷، آداب معاشرت، تهران، مرکز تحقیقات اسلامی سپاه.

مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۳، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه.

مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۹، تفسیر نمونه، چ نوزدهم، تهران، دارالکتب الاسلامیه.

مهدی‌پور، محمود، ۱۳۸۲، چهل حدیث: گوهرهای سجّادی ع، قم، نشر معروف.

نجفی ابرندآبادی، علی حسین، ۱۳۷۰، بزهکاری و شرایط اقتصادی، مجله تحقیقات حقوقی، ش ۹

نوری، میرزاحسین، ۱۳۶۷، مستدرک الوسائل، تهران، حکمت.

هیثمی، ابن حجر، ۱۴۰۵ق، الصواعق المحرقة، بیروت، دارالکتب العلمیه.